

Władyka, Wiesław

"Politics in independent Poland 1921-1939 : the crisis of Constitutional Government", Antony Polonsky, London 1972 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 64/3, 628-633

1973

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

wań. Rekonstruując na podstawie książek i artykułów, komentarzy edytorskich i wypowiedzi recenzyjnych Lemkego jego pogląd na dzieje rosyjskiego ruchu rewolucyjnego autorka podejmuje jednocześnie drobiazgową polemikę z owym zrekonstruowanym przez siebie stanowiskiem. Czy polemika taka jest potrzebna i uzasadniona? Wystawianie owych niekończących się cenzurek Lemkemu po upływie ponad pół wieku wydaje się mało konstruktywne. Jest sprawą oczywistą, że koncepcje historyczne z biegiem lat ulegają rewizji. Można oczywiście z nimi polemizować, zwłaszcza kiedy znajdują kontynuatorów. Wszelako zaprezentowana tu metoda polemiczna jest wyważaniem otwartych drzwi, dyskutowaniem z oczywistymi dziś zniekształceniami, zdezawuowanymi przez sam nagromadzony z biegiem lat materiał. Nieuzasadnione wydaje się też orzekanie w sposób bezapelacyjny co jest „słuszne” a co „niesłuszne” w pracach Lemkego, posługując się jako miernikiem jedynie aktualnie najbardziej rozpowszechnioną koncepcją danego epizodu historycznego — w danym wypadku ruchu rewolucyjnego lat sześćdziesiątych, nie przyjmując niejako do wiadomości, że te same problemy nawet współcześni badacze różnie oceniają, że istnieją co do kompleksu tych spraw w dalszym ciągu istotne różnice zdań, o czym wypadaloby przynajmniej wspomnieć. Monografia pierwszej „Ziemi i Woli” nadal nie została napisana, poszczególne tezy poświęconych jej rozpraw, jakie się ostatnio ukazały, budzą ciągle polemiki. M.in. właśnie sprawy stosunków pomiędzy Londynem a Petersburgiem, Hercenem i Czernyszewskim — pozostające również w centrum uwagi Lemkego — wywoływały ongiś i wywołują dziś nadal dyskusje. Spór pomiędzy B. Koźminem i M. Nieczkina nie został wcale definitywnie rozstrzygnięty, pomimo ogromu pracy, jaką od tego czasu włożono w badania dziejów ruchu umysłowego lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia. Dlatego też ocena stanowiska Lemkego — jego scjentyzycznego sceptycyzmu, dalekosiężnej ostrożności przy wyciąganiu ostatecznych wniosków — wymaga sformułowania raczej hipotetycznego.

Toteż wydaje się, że jeżeli autorce na ogół udało się w sposób przekonywający ukazać znaczenie prac Lemkego-wydawcy, to znacznie mniej przekonywająco wypadła część krytyczna, do przesady pedantyczna, jakby chodziło o polemikę z dzisiejszymi koncepcjami wymagającymi sprostowań, wytknięcia każdej omyłki historyka. Byłoby to uzasadnione jedynie w wypadku gdyby autorka wykazała, że pomyłki te nadal funkcjonują w historiografii i próbowała zastanowić się, skąd się ich trwałość bierze.

Załować też należy, że w pracy tej nie znalazło się miejsce na wyczerpującą bibliografię prac M. Lemkego i szczegółowe omówienie zawartości jego archiwum.

Wiktoria Słiwowska

Antony Polonsky, *Politics in independent Poland 1921—1939. The crisis of Constitutional Government*, Oxford University Press, London 1972, s. 572.

Praca A. Polonskiego, sądząc z zapowiedzi na obwolucie książki, ma informować o życiu politycznym II Rzeczypospolitej w okresie ograniczonym datą traktatu ryskiego i Konstytucji Marcowej oraz wybuchem II wojny światowej. Zapowiedź ta jak i podtytuł pracy sugerują ponadto, iż autor śledzić będzie ze szczególną uwagą ewolucję systemu politycznego Polski międzywojennej od parlamentarno-demokratycznych form lat 1921—1926 do autokratycznego reżimu Józefa Piłsudskiego. Wydawca zapowiada, że książka zawiera także analizę polityki zagranicznej Polski i jej pozycji w Europie oraz poleca ją wszystkim, którzy interesują się historią międzywojenną. Praca pretenduje więc do miana syntezy dziejów politycznych II Rzeczypospolitej.

Antony Polonsky jest Anglikiem pochodzenia litewskiego urodzonym w Afryce Południowej; swą ambitną książką włączył się do grona historyków zachodnich interesujących się dziejami Europy Wschodniej, w tym także i Polski¹.

Praca składa się z 10 rozdziałów i podsumowania; układ jest chronologiczny, z tym że większość rozdziałów jest zbudowana według układu rzeczowego. O jej podręcznikowym charakterze świadczą wiele elementów: autor szeroko omawia kwestie ekonomiczno-społeczne, daje przegląd aktualnej wiedzy prezentowanej często systemem haseł — przykładowo w rozdziale II podrozdział o partiach wylicza wszystkie najważniejsze stronnictwa polityczne w Polsce z podaniem o każdym z nich krótkiej informacji. Przypomina to momentami (szczególnie w pierwszych rozdziałach) encyklopedyczny zbiór wiadomości o II Rzeczypospolitej. Książkę wzbogaca 7 map oraz 13 tablic obrazujących niektóre zjawiska polityczne (np. podziały wpływów w Sejmie i Senacie), ekonomiczne i społeczne, 3 aneksy zawierają spis premierów poczynając od Jędrzeja Moraczewskiego, a nadto zestawienia statystyczne oraz rozważania na temat powiązań zagranicznych przewrotu Piłsudskiego. Wbrew tytułowi zatem autor śledzi z dużą uwagą również społeczne i ekonomiczne problemy Polski międzywojennej.

Charakter książki określa jej baza materiałowa. Autor korzystał z akt Prezydium Rady Ministrów, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Departament Organizacyjny) w AAN, z Archiwum PPS w AZHP, Archiwum Instytutu Historycznego im. J. Piłsudskiego w Londynie oraz z papierów St. Kozickiego w Bibliotece Jagiellońskiej. Mając więc dostęp do archiwów krajowych autor nie trafił do najbardziej wartościowych zespołów. Znikomą wartość dla pracy miały niektóre akta PRM (np. depesze i pisma skierowane do Marszałka Piłsudskiego), korespondencja prywatna premierów W. Sławka i L. Kozłowskiego, przy pominięciu bardziej istotnych zespołów takich jak akta BBWR, OZN, Komitetu Politycznego Rady Ministrów itd. Niezrozumiałe dlaczego protokoły posiedzeń Rady Ministrów wykorzystano jedynie za lata 1926—1931. Podobnie wrywkowo przebadano zespół MSW (AAN), a archiwum MSZ pominięto w całości. Natomiast na plus pracy należy zaliczyć sięgnięcie do papierów S. Kozickiego oraz często w pracy cytowanego, bardzo cennego dziennika K. Świńskiego (AAN). Zastrzeżeń powyższego rodzaju nie budzi podany wykaz 32 tytułów prasy; wydaje się, że autor zastosował właściwą selekcję i wykorzystał reprezentatywną ilościowo i jakościowo grupę czasopism. W zakresie innych materiałów Polonsky sięgnął do publikowanych dokumentów i materiałów źródłowych, sprawozdań sejmowych, roczników statystycznych wydanych w Polsce, Londynie, Melbourne, Paryżu. Na uwagę zasługuje obfitość wykorzystanej literatury pamiętnikarskiej. Zestawienie bibliograficzne obejmuje kilkaset pozycji.

Generalnym celem pracy było przedstawienie ewolucji ustrojowej II Rzeczypospolitej. Zamiar ten został zrealizowany ze swobodą i rzetelnością. Autor oddziela lata 1921—1926 od okresu pomajowego (maj 1926 r. stanowi w pracy widoczną wewnętrzną granicę dla wielu procesów). Polonsky dzieje II Rzeczypospolitej ujmuje jako historię walki dwóch obozów kierowanych przez Piłsudskiego i Dmowskiego

¹ W ostatnim ćwierćwieczu w Stanach Zjednoczonych i Europie Zachodniej ukazało się kilka poważniejszych prac i artykułów dotyczących historii II Rzeczypospolitej: M. K. Dzięwanowski, *Piłsudski's Federal Policy 1919—1921*, „Journal of Central European Affairs” t. X, 1950, nr 2, s. 113—128 i nr 3, s. 271—287; tenże, *The Communist Party of Poland*, Cambridge Mass., 1959; tenże, *Joseph Piłsudski. A European Federalist 1918—1922*, Stanford 1969; A. Cienciala, *Poland and the Western Powers 1938—1939. A Study in the Independence of Eastern and Western Europe*, London 1960, s. 360; J. Rotschild, *The Military Background of Piłsudski's Coup d'Etat*, „Slavic Review” t. XXI, 1962, nr 2, s. 241—260; tenże, *Piłsudski's Coup d'Etat*, New York 1966; P. S. Wandycz, *France and her Eastern Allies 1919—1925*, Minneapolis 1962. Prace te nie zdobyły, poza książką P. S. Wandycza, większego uznania wśród historyków krajowych głównie wskutek jaskrawej tendencyjności, znacznych uproszczeń i niewystarczającej podstawy źródłowej. Również Polonsky nie uniknął inwektyw, zwłaszcza w stosunku do roli KPP, jak też i pod adresem ZSRR.

(s. 53). Dlatego też najwięcej miejsca poświęca tym kierunkom politycznym (rozdział II, podrozdziały „The National Democrats” i „Piłsudski and his followers”). Genezę i tradycje tych stronnictw autor przedstawia z dużymi skrótami i uproszczeniami. Luki dotyczą nieraz tak istotnych kwestii jak przemian w ruchu narodowo-demokratycznym w połowie lat dziewięćdziesiątych XIX w. Zastrzeżenia budzi stwierdzenie, że Piłsudski działał aktywnie w Narodnej Wolii (s. 61). Autor przeciwstawiając sobie dwóch największych polskich polityków tamtych lat nie wyjaśnił na czym w istocie polegał ich spór mający przecież podłoże w rzeczywistości polskiej drugiej połowy XIX w. i przełomu wieków. Trudno też się zgodzić ze stwierdzeniem, że konserwatyści polscy rekrutowali się tylko z wielkich obszarników; była to co prawda najliczniejsza grupa w tym ruchu lecz niemniej znaczny był w nim udział przedstawicieli rodzimej burżuazji i inteligencji. Polonsky poświęca w pracy więcej uwagi partiom robotniczym, PPS, KPP i NPR oraz stronnictwom mniejszości narodowych. Wydaje się, że za mało miejsca pozostawiono PSL-Piast i Chrześcijańskiej Demokracji tym bardziej, że odegrały one niepoślednią rolę w Polsce międzywojennej.

Poważne zastrzeżenie wywołuje wyznaczenie przez autora cezury początkowej pracy na rok Konstytucji Marcowej. Ze względu na ewolucję sytuacji wewnętrznej Polski, na proces rodzenia się a następnie załamania demokracji burżuazyjnej, data ta jest na pewno przełomowa. Niemniej tego rodzaju rozumowanie, jak i dodatkowy argument iż dopiero pokój ryski rozpoczyna być niepodległościowy Polski, musi wywołać sprzeciw. Nie sposób zrozumieć podziałów politycznych w Polsce międzywojennej, sytuacji poszczególnych obozów, stronnictw i wydarzeń jednostkowych bez znajomości okresu 1918—1921, a nawet lat wcześniejszych. Autor dokonał zabiegu niebezpiecznego, wręcz szkodliwego, eliminując z pracy wiele problemów związanych z genezą Polski międzywojennej i jej pierwszymi latami. Wężowe wydarzenia pierwszych lat niepodległości, głównie zaś walka o społeczny, polityczny i terytorialny kształt państwa posiadały długofalowe konsekwencje, zrodziły czy też utwierdziły wiele podziałów politycznych społeczeństwa, stały się źródłem społecznych mitów i legend. Nie bez powodu problemy te wielu historyków uważają za klucz do dziejów II Rzeczypospolitej².

Na temat przyczyn upadku w Polsce parlamentaryzmu burżuazyjno-demokratycznego autor pisze: *The multiplicity of parties and interests made it extremely difficult to form a Government based on a stable majority, and the coalition formed to fight the war with the Soviet Union did not long survive the end of the external threat. The constitution of March 1921, sophisticated and complicated as it was, was not well suited to the problems of the new state, and the primacy it gave to the lower house contributed further to the weakness of the executive* (s. 99). Ponadto na kryzys polityczny, na fakt, że zasady Konstytucji Marcowej były wadliwie realizowane, wpływały trudności ekonomiczne a zwłaszcza problemy wynikające z procesu unifikacji gospodarczej ziem polskich, kryzys i inflacja, zagrożenie zewnętrzne ze strony państw sąsiednich i wewnętrzne ze strony nieasymilujących się grup narodowościowych stanowiących trzecią część społeczeństwa (s. 100). Autor prezentuje także opinie, iż system parlamentarny w Polsce był zdyskredytowany, jako że posłowie wdawali się w podejrzaną spekulację korzystając z inflacji pieniądza.

² Do najważniejszych pozycji na pewno należą: H. Jabłoński, *Narodziny II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1962; J. Holzer, *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1917—1919*, Warszawa 1962. Należy wspomnieć też o dyskusji toczony na łamach „Z Pola Walki” 1959 nr 1 (5), nr 2 (6), nr 3 (7) oraz 1960 nr 3 (11) i nr 4 (12) wokół problemu tzw. sytuacji rewolucyjnej na ziemiach polskich w 1918—1919 r. i możliwości powstania państwa o ustroju socjalistycznym. Podkreślić warto, że np. w książce A. Ajnenkiela, *Od „rządów ludowych” do przewrotu majowego*, Warszawa 1964 na 330 stron tekstu (wyd. 2) jest 130 stron obejmujących lata 1918—1921; porównawczo M. P o b ó g - M a l i n o w s k i, *Najnowsza historia Polski t. II, cz. 1*, Londyn 1956 okresowi temu poświęca około 350 stron na 660.

Należy przyznać, że generalnie autor słusznie scharakteryzował sytuację w Polsce przed 1926 r. Niemniej należałoby postulować formułowanie sądów w sposób bardziej ostrożny. Zarzucanie np. posłom, że byli nieuczciwi i że wielu z nich prowadziło podejrzane interesy jest powtórzeniem wywodów Piłsudskiego i jego zwolenników z maja i po maju 1926 r. Sanacja, jak wiadomo, prowadziła niewybredną polemikę z opozycją zamierzając skompromitować sejm w oczach opinii publicznej. Ryzykowne jest przejmowanie i uogólnianie tych opinii bez realnych dowodów na ich poparcie. Nie wydaje się poza tym, by rzekome spekulacje finansowe posłów powodować mogły niemoc systemu parlamentarnego w Polsce. To raczej anarchia polityczna pociąga za sobą rozprzeżenie moralne w sferach rządzących.

Problemem do dyskusji jest, czy Konstytucja Marcowa była przystosowana do polskiej rzeczywistości, czy też nie. Wielu polityków i ideologów prawicy odnosiło się bardzo krytycznie do tej ustawy zarzucając jej nadmierny demokratyzm i osłabienie władzy wykonawczej. Lewica parlamentarna wykazywała w tych sprawach brak konsekwencji, a taktykę jej komplikowały związki z Piłsudskim, generalnie bowiem stawała w obronie ustroju parlamentarnego³. Kwestie te są nadal dyskusyjne, trudno jednak zgodzić się z tezami autora, że Konstytucja Marcowa była skomplikowana (*complicated*), sztuczna (*sophisticated*). Jeżeli nawet nie wszędzie cieszyła się popularnością, to przecież owe krytyki i żądania rewizji konstytucji odpowiadały partycularnie pojmowanym interesom niektórych grup społecznych. To samo dotyczyło się ordynacji wyborczej. Poza tym godne uwagi jest i to, że w okresie międzywojennym przechodzenie od demokracji parlamentarnej do dyktatury miało miejsce także np. w krajach bałtyckich⁴. Analiza tego zjawiska w szerszym kontekście wydaje się szczególnie ważna i konieczna wobec tego, że państwa te oraz Polska posiadały wiele cech wspólnych, jak i wyznaczników niepowtarzalnych. Problem jest skomplikowany i wszelkie uproszczenia w tej materii nie są wskazane.

Rozdział poświęcony wypadkom materijom znamionuje rzetelność i dokładność (bardzo ciekawie przedstawiono sytuację militarną w Warszawie na trzech kolejnych planach miasta w dniach 12, 13, 14 maja). Z tym rozdziałem łączy się treść aneksu pt. „Was the British Foreign Office responsible for the Piłsudski Coup” (s. 514—517). Polonsky odnosi się krytycznie do prac wydanych w Polsce a sugerujących, jakoby Piłsudski w maju 1926 r. był inspirowany przez Anglię, zainteresowaną w dojściu do władzy ludzi mniej związanych z Francją, a zdecydowanie wrogich ZSRR⁵. Autor stanowczo przeczy tego typu twierdzeniom argumentując, iż Piłsudski był zdecydowanym przeciwnikiem traktatu lokarneńskiego i zbliżenie jego do Anglii w związku z tym nie było możliwe. Poza tym przytacza cytata z „Memorandum by Mr. Gregory respecting the Polish situation” z 17 maja 1926⁶, świadcząca o braku związków między zamachowcami a politykami brytyjskimi. Jeśli nawet do informacji dyplomatycznych nie można mieć całkowitego zaufania, to jednak wywody autora zawierają wiele racjonalnych uwag. O sprawach, które jeśli były uzgadniane to czyniono to w daleko idącej konspiracji, trudno jest wypowiedzieć się kategorycznie. Problem pozostaje otwarty; wydaje się jednak, że Polonsky w tym wypadku dał się ponieść temperamentowi polemicznemu. Historycy polscy nie lansują w tej kwestii jednolitych i ostatecznych ustaleń.

³ Por. A. Ajnenkiel, *Spór o model parlamentaryzmu polskiego do roku 1926*, Warszawa 1972, s. 285—286.

⁴ Problem ten podejmuje P. Łossowski, *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918—1934)*, Wrocław 1972.

⁵ Chodzi tutaj głównie o następujące prace: K. Lapter, *Międzynarodowe tło przewrotu majowego*, „Sprawy Międzynarodowe” t. IX, 1956, nr 5, s. 43—60 i nr 6 s. 435—443; S. Arski, *My Pierwsza Brygada*, Warszawa 1963, s. 435—443; A. Ajnenkiel, *Od „rządów ludowych”*, s. 321—322; S. Stęborowski, *Geneza Centrolewu*, Warszawa 1963, s. 22.

⁶ *Documents on British Foreign Policy 1919—1939*, ed. W. Medlicott, D. Dakin, and M. Lambert, Series IA. I, London 1966, s. 737 n.

Rozdziały omawiające sytuację wewnętrzną Polski w latach 1926—1939 („The Clash”, „After Brześć”, „Poland without Piłsudski”) należą do najlepiej opracowanych partii książki. Autor odtwarza kolejne posunięcia sanacji skierowane przeciwko endencji i lewicy sejmowej, obrazowo przedstawia sytuację nabrzmiewającą konfliktem i następnie przebieg procesu brzeskiego, rozwój BBWR i politykę ekonomiczną rządu. Omawia też pokrótce politykę zagraniczną Polski, działania opozycji i mniejszości narodowych. Ta część pracy kończy się prezentacją konstytucji 1935 r. oraz wewnętrzną sytuacją po śmierci Piłsudskiego. Wiele zagadnień omawia autor w sposób nowatorski, np. związki między konserwatywnym a radykalnym skrzydłem BBWR, zmienny stosunek rządu do sfer zachowawczych (s. 355—358) oraz ewolucję stosunku konserwatystów do rządu po 1935 r. (s. 423). Wystrzegając się w tym wypadku schematów, autor próbował pokazać złożoność problemów składających się na pojęcie „sanacja”. Ukazał też proces „dekompozycji” obozu rządzącego, tragedię polityczną i osobistą W. Sławka, załamanie się jego koncepcji. Miał natomiast trudności, zresztą zrozumiałe ze względu na znikomą ilość materiałów źródłowych i literatury, z naświetleniem ewolucji ustrojowej Polski po 1926 r. i odpowiedzią na pytanie, w jakim kierunku i w jakich formach ewolucja ta przebiegała. Doprowadziło to autora do dyskusyjnej konkluzji, iż Polska w okresie międzywojennym z wszystkimi swoimi kłopotami społecznymi i ekonomicznymi, z dużą rolą armii w życiu wewnętrznym po przewrocie majowym przypomina sytuację niektórych państw w Azji, Ameryce Płd. i Afryce, które odzyskały niepodległość po II wojnie światowej. Skądinąd Polonsky widzi, iż Polska ma odmienną tradycję historyczną, dostrzega rozwój europejskiej a więc i polskiej cywilizacji w średniowieczu. Uprzednio (s. 353) porównywał także w podobnym kontekście pewne zjawiska ekonomiczne. Wywody te, mimo zawartych w nich pierwiastków racjonalnych, budzą zastrzeżenia. Jeżeli na pozór występować mogą tutaj podobne zjawiska polityczne czy ekonomiczno-społeczne, metoda porównawcza nie powinna ograniczyć się do analizy zewnętrznych, często jednak mylących zjawisk. Wymaga to badań bardziej kompleksowych.

Do potknięć mniejszego formatu należy zaliczyć twierdzenie, że Sławek był wyznawcą konserwatywności ekonomicznej a tzw. grupa pułkowników do kwestii ekonomicznych odnosiła się obojętnie (s. 401). Wśród pułkowników byli i działacze żywo interesujący się zagadnieniami gospodarczymi (np. A. Koc czy I. Matuszewski, który opublikował, głównie w „Gazecie Polskiej”, wiele felietonów o tej tematyce). Między „pułkownikami” a innymi grupami w ramach BBWR dochodziło do spięć również na tle koncepcji ekonomicznych (o niektórych aspektach tych polemik pisze autor na s. 356). Trudno też twierdzić, że Rydz-Śmigły to *a man with few political ideas, inclined rather to a somewhat simple-minded form of nationalism* (s. 406). Sformułowania tego rodzaju są nazbyt ogólnikowe i wieloznaczne.

Należy uznać, że autor zawarł w rozdziałach dotyczących lat 1926—1939 wiele materiału cennego nie tylko dla zachodniego czytelnika. Generalnie zaletą książki jest uporządkowanie materiału z zakresu historii politycznej II Rzeczypospolitej, przedstawienie syntezy węzłowych problemów politycznych, zawierającej informacje do tej pory rozproszone w różnego rodzaju publikacjach (warto zwrócić uwagę na fragmenty pracy poświęcone mniejszościom narodowym a zwłaszcza żydowskiej — rozdziały I, II, IX).

W zakresie polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej praca jest niestety nierówna. Świadczy o tym rozdział ostatni — „Economics, the national minorities and Foreign Policy 1935—1939”. Polonsky poświęca w nim o wiele więcej miejsca tym problemom w stosunku do lat poprzednich. Zrozumiałe, że komplikująca się sytuacja międzynarodowa kraju, problem Zaolzia, zagrożenie niemieckie spowodowały wzrost zainteresowań autora tym okresem. Niemniej dziwić może, że nie znalazł on uprzednio więcej miejsca dla przedstawienia pozycji międzynarodowej Polski na progu lat

dwudziestych. Na próżno szukać w pracy dokładniejszego omówienia sojuszków i związków Polski, a zwłaszcza stosunków polsko-francuskich przed i po roku 1921⁷. Należało też spodziewać się szerszego naświetlenia układów w Rapallo i Locarno i ich wpływu na sytuację polityczną w Europie Środkowej. W sumie jednak i w tych partiach pracy Polonsky wykazał dużą znajomość tematu; kończy te rozważania uwagą, że sytuacja polityczna Polski w Europie jest i była uwarunkowana w dużym stopniu jej położeniem geograficznym (s. 513).

O sprawach społeczno-gospodarczych autor także pisze kompetentnie, szeroko korzystając z prac historyków polskich i wzbogacając je zestawieniami (Aneks C oraz s. 41 nn., 106 nn., 457). Pewien niedosyt odczuwa się w tych fragmentach, w których kwestie gospodarcze splatają się ze społecznymi. Problemy te mają swoje odbicie w licznych pamiętnikach i literaturze naukowej, i wydaje się, że należało na końcu pracy określić wpływ czynników społecznych i ekonomicznych na zmienną sytuację polityczną kraju. Zabrakło przysłowionej kropki nad „i”, prób nakreślenia klimatu tamtych lat wielkiego kryzysu, jakże przecież obfitych w społeczne dramaty.

I jeszcze jedna uwaga. Autor podaje, że kryzys w Polsce trwał do 1935 a nawet do 1936 r. (s. 283, 352). Należy tę informację uściślić — w odniesieniu do przemysłu datą finalną był rok 1935; w rolnictwie na ziemiach polskich depresja przeciągnęła się aż po rok 1936, mimo zanotowania lekkiego wzrostu cen artykułów żywnościowych już w drugiej połowie 1935 r.

Recenzowana książka ma bezsprzecznie dużą wartość. Autor miał utrudnione zadanie, każdy podrodział nadawałby się do opracowania samoistnego, zrozumiałe są więc braki i pominięcia. Autor znacznie przybliżył czytelnikowi zachodniemu problematykę polską. Praca, mimo luk i pewnych niekonsekwencji w budowie zawiera wiele ciekawych, istotnych informacji o II Rzeczypospolitej. Jest to obraz żywy, barwny, w sądach śmiały i kontrowersyjny. Książka powinna wzbogacić bibliotekę każdego historyka zajmującego się historią najnowszą Polski.

Wiesław Władyka

Marian Marek Drozdowski, *Spółczesność, państwo, politycy II Rzeczypospolitej. Szkice i polemiki*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1972, s. 402.

Najnowsza książka Mariana M. Drozdowskiego jest zbiorem różnych artykułów i recenzji publikowanych na łamach czasopism fachowych oraz popularnych. Wynika stąd dość zróżnicowany charakter poszczególnych szkiców. Jedne są rozprawami źródłowymi, w których autor pragnie powiedzieć coś nowego w zakresie analizowanych przez siebie zagadnień, w innych zaś w popularnej formie referuje fakty i problemy, wykorzystując monografie specjalistyczne. Mamy także recenzje — polemiki, nie zawsze utrzymane w kurtuazyjnym wobec krytykowanego tonie. Wreszcie, jak stwierdza we wstępie (zawierającym autobiografię naukową) „obok recenzji i artykułów publicystycznych w niniejszym wyborze po raz pierwszy publikuję teksty przygotowane na różne spotkania naukowe” (s. 5—6).

Gdy mamy do czynienia z pośmiertnie wydanym zbiorem artykułów wybitnego historyka wiadomo, że wydawnictwo zawiera teksty niezmienione. W tym wypadku natomiast szkice mogły być przedrukowane bez zmian, prezentując w ten sposób czytelnikom ewolucję poglądów M. M. Drozdowskiego na różne zagadnienia, lecz

⁷ Do najważniejszych pozycji na temat stosunków polsko-francuskich należą: J. Ciałowicz, *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921—1939*, Warszawa 1971; godna uwagi jest też praca J. Kukułki, *Francja a Polska po traktacie wersalskim 1919—1922*, Warszawa 1970 oraz cytowana książka P. S. Wandycza.